

ЕВОЛЮЦІЯ ДОЗВІЛЛЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ

Наталія ЦИМБАЛЮК, Юрій ЯКОВЕНКО

Copyright © 2004

Авторська ідея. Розбудова українського суспільства пов'язана із встановленням нових соціальних відносин та зв'язків, оновленням або й докорінною модернізацією більшості соціальних інститутів. Усвідомлення та пояснення різновидів соціальної взаємодії оновленого суспільства передбачає дослідження тенденцій розвитку та відтворення нових соціальних спільнот, виявлення основних закономірностей та соціальних механізмів їхньої життєдіяльності у тих сферах суспільного життя, де відбулися докорінні зміни: економічній, політичній, культурній, духовній тощо. Ці виклики часу стимулюють розвиток спеціальних соціологічних теорій, які розкривають можливість не лише у напрямку уточнення теоретичних уявлень про нове суспільство як цілісний організм, а й дають змогу прагматизувати науковий пошук згідно з сутнісними тенденціями цих викликів. Проте побудова будь-якої, так званої, теорії середнього рівня вимагає роботи з понятійним апаратом, узгодження основоположних категорій, встановлення характеру їх взаємозв'язків. Це – ознака *методологічної цілісності* дослідження, що дозволяє органічно перейти від загальної концептуалізації понять до їх операційного визначення.

Одним з актуальних напрямків, що віддзеркалюють соціально-культурні перетворення сучасного українського суспільства, є дослідження у сфері вільного часу і дозвілля. Вивчення нового співвідношення трудової та дозвіллевої діяльності, відповідні зміни в ціннісній сис-

темі суспільства засвідчують, зокрема, той факт, що має місце розвиток нових спеціальних соціологічних теорій

Оскільки **проблема** полягає у невизначеності понятійного апарату, необхідного для розробки теоретичних засад соціології вільного часу та дозвілля, то **метою** даної статті є окреслення системи основних категорій цієї спеціальної гілки соціології. Досягнення мети можливе наразі шляхом обґрунтування змісту та обсягу таких понять як “вільний час”, “дозвілля”, “культурно-дозвіллева діяльність”, “інноваційні культурно-дозвілєві системи”, а також через виявлення співвідношення між ними.

Соціологічний аналіз культурно-дозвіллевої діяльності з орієнтацією на зміст категорії *соціального часу*, що введена до наукового обігу ще у 60–70-х роках ХХ сторіччя, своєрідно відобразив низку соціально-економічних та соціокультурних тенденцій глобального ґатунку. Так, за останні сто років майже удвічі скоротився робочий час, а відтак значно зріс обсяг вільного часу. В усіх розвинених країнах світу спостерігалось нове співвідношення ролі праці й дозвілля. Це призвело, наприклад, до збільшення соціального значення дозвілля, яке стає важливим сегментом системи суспільного виробництва. Отож, не дивно, що нині культурно-дозвіллева діяльність є предметом ґрунтовних соціологічних та культурологічних досліджень. Наприклад, у США вивчення культурно-дозвіллевої діяльності було складовою частиною масових обстежень населення ще під час

дослідження “Середнє місто” в 1925–29 та 1935 рр., що проводилося Р. та Е. Лінд, а також Дж. Ландбергом у його проєкті “Міське дозвілля” (1934р.).

У 60-х роках інтерес до питань культурно-дозвіллевої діяльності продовжують виявляти учені багатьох країн Заходу. Так, у 1964–65 рр. у 14 країнах вивчали бюджети часу міського населення. Найбільш відомими дослідниками культурно-дозвіллевої діяльності тоді були Ж. Фурастьє, Ж. Дюмаз’є (Франція); К. Робертс, С.Р. Паркер (Велика Британія); К. Жигульський (Польща); О. Салаї (Угорщина).

На теренах СРСР проблеми вільного часу вивчалися в межах відомих галузей соціологічного знання щодо економічної сфери та, зокрема, праці. Такі дослідження були започатковані в 20-х роках академіком С. Струмлініним та продовжені у фундаментальних дослідженнях Г. Пруденського, В. Патрушева, Л. Гордона. Певний внесок у визначення типології вільного часу, основних видів та форм культурно-дозвіллевої діяльності зробили відомі українські соціологи Л. Аза, Є. Головаха, В. Піча, Н. Победа, А. Ручка, О. Семашко, Л. Сохань та ін.

Одну з найсміливіших, хоч і суперечливих, ідей у цьому напрямку висунули соціологи Франції. Вони виступили перед науковим світом з концепцією “цивілізації дозвілля”. Вчені стверджували, що кінець ХХ століття стане епохою переходу до цивілізації дозвілля, яка запанує у прийдешньому ХХІ столітті.

Одним з перших ідею “цивілізації дозвілля” розробив Ж. Дюмазед’є. Згідно з нею, “цивілізація дозвілля” сутнісно вже настала, хоча і знаходиться на початку свого розвитку. Очевидними аргументами на користь її існування є не тільки швидке зростання обсягу вільного часу в усіх прошарків населення, а ще й надання дозвіллю статусу цінності та особливе зростання його автономії у часовій структурі суспільства. Дозвілля і праця як цінності, на думку Ж. Дюмаз’є,

можуть мінятися місцями; якщо дозвілля перестає бути простою компенсацією праці, людських ресурсів і набуває потребової значущості, то перетворюється в “незалежну змінну”, у “сенси еволюції розвинутих індустріальних суспільств”. Водночас, з іншого боку, праця перестає бути “першою життєвою потребою” і стає лише засобом для самореалізації індивіда масового суспільства, яка здійснюється тепер вже саме в дозвільній діяльності, надаючи їй ще більшого соціального значення та самоцінності. Отож, цей учений оригінально оцінював відомі соціальні явища, і, приділивши значну увагу вивченню праці, обґрунтував характер дозвілля в контексті нових тенденцій її розвитку.

Прийняті ще у 1936 році законоположення Франції щодо двох днів відпочинку в кінці тижня та щорічних сплавуваних відпусток викликали появу двох нових блоків вільного часу: вікенд (кінець тижня) та відпустка. Ця подія викликала значні зміни у способі життя та ускладнення соціальної взаємодії. Спостерігався розвиток як масової дозвіллевої міграції, так і інтенсивного опановування дозвіллевого простору, що було спричинено змінами у структурі соціального часу. Виникають нові ціннісні орієнтації, які стосуються оцінки стилю і способу життя, співвідношення питомої ваги праці й дозвілля у житті людини. В цей час Франція стає лідером у справі використання вільного часу. Відтак, закономірно виникає новий науковий напрямок – *соціологія дозвілля*. У французькій мові розрізняють дозвілля (*loisir*) як час відпочинку, розваг та вільний час (*temps libre*), котрий крім дозвілля, обіймає також час соціальної колективної діяльності, переважно політичної чи релігійної. В наступні роки широкого розповсюдження набули ще два терміни: “вільний час” (*temps libere*) та “вибраний час” (*temps choisi*).

У французькому дослідженні 1967 року були виділені основні типи так

званої культурної поведінки в дозвіллі. Кожен з типів, і це дуже важливо, становить не простий набір, а блок занять, й у підсумку створює два протилежних типи дозвіллевої поведінки – молоді й людей похилого віку. Французькі соціологи охарактеризували ці два основних типи поведінки також залежно від відношення до високої й масової культур. Але розвиток згаданої концепції мотивував розробку альтернативних версій. Так, на початку 80-х років “молоді економісти соціальної орієнтації”, представники соціальної економії на чолі з Ж. Делором, висунули тезу щодо “революції вибраного часу”. На їхню думку, серед населення зростає загальне незадоволення ритмами життя, тому що індивіди перебувають під постійним впливом примусів як у дозвіллі, так і у праці. Тому немає сенсу вести мову про цивілізацію дозвілля, стверджують соціальні економісти. Головною ж постає проблема часу сама собою. А проголошена “культурна революція вибраного часу” має такі головні завдання-принципи: 1) відмова поділу часу на блоки; 2) використання часу згідно з біоритмами; 3) створення альтернативних проектів, спрямованих на покращання якості часу праці, часу соціального життя, часу дозвілля. Примітно, що у цій концепції враховувався також вплив гедоністичного розуміння праці й дозвілля, притаманний вже контркультурі.

Ідеї вивільненого і вибраного часу набули підтримки й розповсюдження у середині 80-х років та були втілені в конкретні програми гнучкого використання часу життя. Робочий час продовжує скорочуватися. Змінюються критерії його розподілу в межах життєвого циклу людини. Для французької соціології став традиційним розгляд процесів праці й дозвілля як елементів єдиного соціального часу. Час праці та дозвілля пов’язані між собою не тільки тому, що загальний час (доба, тиждень, рік) обмежений, і якщо скорочується робочий час, то закономірно зростає вільний час та дозвілля.

Вони пов’язані ще й тим, що цінності кожного часу співвідносяться, а зміна способу організації соціального часу в цілому є особливістю, характеристикою й виміром життя усього суспільства – цивілізації.

Законодавче оформлення у Франції отримало право трудящих на самоосвіту, зокрема, безперервну, яка входить у робочий час, і відпустки за бажанням для підвищення загального культурного рівня. Отож саме у Франції праця, навчання, відпочинок, дозвілля відносно вільно у певних межах можуть чергуватися за вибором індивіда. Це положення не тільки гуманне, а й вивільняє суспільство від окремих соціальних напружень.

Проблема культурно-дозвіллевої діяльності розглядається французькими вченими не тільки у контексті змін способу життя, а й у категоріях якості життя, бо, як відмічає Р. Сю, відбувається зміна домінанти споживання – від речового до нематеріального. Загалом культурно-зорієнтована діяльність французів у вільний час досліджувалась неодноразово (1967, 1973, 1975, 1981, 1984–85 рр.) Найфундаментальнішим у цьому циклі пошукувань вважають проект “Дозвілля французів”. Досі зберігає своє значення детально й серйозно розроблена методика дослідження. Вченими було складено список із 43 різновидів дозвіллевої та дотичної до неї діяльності. Задля вивчення факторів, що впливають на характер культурної практики, були розглянуті 16 соціально-демографічних та соціокультурних ознак населення. Найвагомішими виявилися п’ять ознак: освіта, професійна належність, вік, стать, тип поселення.

Соціологічний аналіз культурно-дозвіллевої діяльності розвивається у двох напрямках. Перший пов’язаний з вивченням соціальної структури, а другий можна було б назвати соціологічним, оскільки в ньому головна увага надається тенденціям розвитку культури, типам культурної поведінки.

У дослідженні французьких соціологів 1967 року було визначено основні типи

культурної поведінки в межах дозвіллевого часу. Кожен з типів являє собою зовсім не випадковий набір, а осмислений й опосередкований об'єктивно-суб'єктивними чинниками блок занять. Він містить два контрастних типи дозвіллевої поведінки, що характерні як для молоді, так і людей похилого віку. Французські соціологи виділили також два основних типи культурно-дозвіллевої поведінки респондентів залежно від їхнього ставлення до високої культури і культури масової. Але, як відмітив Р.Сю, очікування того, що зростання вільного часу обов'язково призведе до розвитку культури, було занадто оптимістичним. Культурний зміст дозвіллевої діяльності французів найчастіше обмежувався переглядом телевізійних передач, а відтак описувався як "досить суперечливий". Інша культурна практика, і без того невелика за обсягом, у наступне десятиріччя ще більше скоротилася. Позитивною тенденцією слід вважати те, що у 80-х роках змінилося ставлення населення до оздоровлення та спорту, бо увага до свого тіла, зовнішнього вигляду, турбота про здоров'я стали не просто модою, а ще й новою цінністю. У цій країні праця, навчання, вільний час, дозвілля вільно чергуються за вибором індивіда. Це гуманно та вивільняє соціум від багатьох соціальних проблем.

Зауважимо, що і концепція, і тим більше практика гнучкого часу дуже привабливі. Якщо все це реалізувати, то цивілізація справді набуде "нового виміру". Але приклад Франції не отримав значного розповсюдження в інших країнах. У книзі "Лінива Франція" В. Шерер, голова французької філії однієї з транснаціональних корпорацій, стверджує, що гонитва за вільним часом набрала у Франції характеру національного спорту, навіть "стаханівського руху". Водночас у населення Франції спостерігаються значні негативні зміни ціннісних орієнтацій щодо вільного часу й праці. Внаслідок установки на вільний час, вважає В. Шерер, економіка Франції стала млявою й апатичною, що може призвести до

її подальшого відставання. У цій оцінці є крапля істини, але загалом досвід Франції узагальнений соціологією дозвілля і є вельми повчальним для нашої вітчизняної науки.

Отже, *соціальний час* визначається як носій соціальної форми руху матерії, який упредметнюється в культурно-дозвіллевій діяльності людини. Структурація соціального часу передбачає його розподіл на робочий час та позаробочий [6]. Останній, своєю чергою, розподіляється на *вільний час* та *дозвілля*. Вільний час являє собою позаробочий сегмент соціального часу, що залишається після участі у виробничій діяльності або навчанні, включає пов'язані з роботою транспортні витрати часу і спрямований на забезпечення життєдіяльності людей, виконання сімейних обов'язків, громадську діяльність. Водночас дозвілля – це та частина вільного часу, що, здебільшого, контрастує з виробничою діяльністю, спрямована на відтворення фізичних і психічних сил людини, задоволення та розвиток її культурних потреб як особистості. Оскільки задоволення дозвіллевих потреб та реалізація духовних інтересів особи відбувається лише в діяльності, то особливе місце в теоретичному обґрунтуванні соціології вільного часу і дозвілля належить поняттю "*культурно-дозвіллева діяльність*". Саме ця діяльність проявляється більше ніж у трьохстах формах, презентує культурні інтереси як окремих соціальних спільнот, так і суспільства в цілому. За предметним змістом аналізована діяльність організується навколо соціальної взаємодії, котра спрямована на задоволення рекреаційних, просвітницьких та аматорських інтересів соціальних спільнот.

Усталені соціальні зв'язки і форми соціальної взаємодії, які легітимізовані суспільством як доцільні та прийнятні, свідчать про доречність артикуляції щодо *інституту дозвілля*. Базуючись на методологічних засадах, визначених під час дослідження соціальних інститутів С.Г. Войтовичем, В.І. Воловичем, С.О. Макеє-

вим, М.О. Шульгою, визначимо *інститут дозвілля* як сукупність стабільних соціальних зв'язків, спрямованих на збереження, відтворення та розвиток форм, норм, цінностей, символів дозвілля.

Динаміка розвитку сучасного українського суспільства пов'язана із становленням нових інституціональних зв'язків, зміною концепцій щодо еволюції соціальних інститутів. Так, сформований в Україні наприкінці 50-х років інститут дозвілля (свідченням завершення цього процесу було створення у 1954 р. Міністерства культури УРСР) продовжує своє функціонування без істотних змін. Одночасно з його діяльністю в останнє десятиріччя спостерігається розвиток паралельних культурно-дозвіллевих структур, діяльність яких зорієнтована на задоволення відповідних інтересів новостворених соціальних груп, верств, спільнот [5].

Специфіка соціології вільного часу та дозвілля пов'язана не стільки з вивченням самого інституту дозвілля, скільки з дослідженням процесу інституціоналізації культурно-дозвіллевої діяльності. Значна увага цьому процесу надається у працях І.М. Попової, О.Д. Куценко, В.І. Тарасенка. У більшості наукових праць “соціальні інститути” та “інституціоналізація” розглядаються як однопорядкові явища і, практично, не розрізняються. Інституціоналізація передбачає становлення соціального інституту, а тому є певною стадією його розвитку. Проте названі категорії характеризують якісно різнопорядкові соціальні явища. Тому чималого значення набуває їх порівняльний аналіз, спрямований на визначення загального та особливого в кожному з цих явищ. Дослідження відмінностей між соціальним інститутом дозвілля та інституціоналізацією культурно-дозвіллевої діяльності передусім має на меті визначити особливості їх розвитку, обґрунтувати місце у системі оновлених суспільних відносин [7].

Гене́за інститутів та інституціоналізації, як відомо, спричинена соціальним розвитком певного елемента соціальної

структури суспільства [3]. Загальний генезис та окремі причини виникнення цих явищ у сфері дозвілля пов'язані із зміною характеристик способів задоволення культурно-дозвіллевих потреб та диференціацією їх структур. Вихідно потреби визначаються біологічними чинниками, а способи їх задоволення чи пригнічення зумовлені вибором певного виду діяльності, який індивід зреалізовує особисто. Відтак об'єктом соціальної регуляції може стати не стільки потреба, скільки засоби її задоволення. До того ж вітальне утілення, реалізація дозвіллевих запитів різних соціальних груп детермінується їхніми інтересами і розгортається у процесі зовнішньої та внутрішньої регуляції соціальної взаємодії. Остання вимагає певної стабілізації та конституювання, тобто інституціоналізації. Звідси очевидно, що процес інституціоналізації культурно-дозвіллевої сфери, відповідно до теорії обміну, пов'язаний з діяльністю, спрямованою на обмін певними соціальними ресурсами між індивідами, спільнотами, групами. Коли зазначене стає самодостатнім соціальним процесом, то за певних умов може відбутися утворення соціального інституту, а може бути просто вичерпаним і припинити свій розвиток, самознищитися після задоволення певного запиту чи зняття проблеми.

За наявності актуальної соціальної проблеми становлення соціального інституту являє собою певну потенційну спроможність, реалізація якої можлива, але не обов'язкова. Якщо непорушна, існуюча протягом тривалого часу, система соціальних інститутів підтверджує усталеність соціальної структури соціуму, то інституціоналізація свідчить про відсутність стабільних соціальних інститутів і є якісною характеристикою процесу соціального розвитку суспільства.

Інституціоналізація суспільних відносин у просторі культурно-дозвіллевої діяльності пов'язана з актуальними суспільними потребами. На мікрорівні її розглядають як процес визначення та

закріплення дозвіллевих соціальних норм, правил, статусів і ролей у вигляді єдиної системи, спрямованої на задоволення нагальних потреб у відтворенні та розвитку суспільства. Останні відрізняються від первинних, фізіологічних тим, що їх реалізація може відбуватися лише під час розгортання спільної діяльності людей, а тому передбачає об'єднання індивідів у соціальні спільноти. Пошук оптимальних варіантів такої культурно-дозвіллевої діяльності триває, ясна річ, у просторі та часі. Суспільна практика надає представникам різних соціальних груп безліч можливостей для пошуку шляхів реалізації своїх дозвіллевих потреб, відпрацювання продуктивних моделей культурно-дозвіллевої поведінки. Спочатку вони продукуються окремими індивідами, потім повторюються та стають типовими зразками поведінки окремої спільноти, частиною суспільної свідомості, нарешті, легітимізуються соціальною групою і перетворюються на її чергове соціальне надбання [7]. Функціонування соціального інституту дозвілля – це утвердження чіткої системи соціальних статусів та ролей. Водночас інституціоналізація культурно-дозвіллевої діяльності завжди наповнена соціальними зв'язками, котрі не мають відкрито визначеного інституціонального статусу та прийнятих соціумом параметричних ознак статусно-рольової системи.

Процеси інституалізації найбільш інтенсивно відбуваються у межах *культурно-дозвіллевих систем*, які являють собою в кожному окремому випадку сукупність закладів та організацій, діяльність котрих спрямована на відпрацювання нових принципів, методів та форм культурно-дозвіллевої взаємодії. Найбільш типовими і розповсюдженими в соціально-культурній практиці є *інноваційні заклади культури клубного типу*, що діють як культурно-дозвіллеві організації, у просторі яких відбувається відпрацювання нових видів та форм міжсуб'єктних відносин.

Розробка категоріального апарату соціології вільного часу і дозвілля сприяє науковому обґрунтуванню законів функціонування та перебігу явища дозвілля. Такі категорії та поняття як “вільний час”, “дозвілля”, “культурно-дозвіллева діяльність” дають змогу визначити статичні та динамічні характеристики дозвілля. Якщо поняття “культурно-дозвіллева діяльність”, категорія “інституціоналізація дозвілля” характеризують його з позиції руху та розвитку, то категорія “інститут дозвілля”, поняття “дозвіллева організація”, “дозвіллева установа” дають уявлення про стабільні, узвичаєні форми соціальних проявів дозвілля. За цією логікою дозвілля як частина соціального часу конкретного історичного суспільства завжди представлене широким спектром культурно-дозвіллевих відносин і зв'язків. Усталені, відпрацьовані у процесі соціально-культурної практики, соціальні зносини формалізуються в інституті дозвілля. Його основною метою є стабілізація взаємостосунків у сфері дозвілля. Вони спрямовані на захист пануючої системи цінностей, підтримуються системою юридичних актів і норм, визначають легітимні напрямки культурно-дозвіллевої діяльності й реалізують їх у форматі чітко окресленої мережі закладів культури і мистецтв. Водночас розвиток дозвілля відбувається у процесі його інституціоналізації, яка характеризує динамічні зміни у структурі, формах, методах, напрямках культурно-дозвіллевої діяльності. Ці категорії і поняття пов'язані зі змінами у соціальній структурі суспільства, а тому відтворюють нові тенденції в розвитку дозвілля, висвітлюють способи адаптації дозвілля до глобальних соціальних зрушень, скажімо таких, як перехід до ринкових відносин, внутрішня та зовнішня міграція, суспільна аномія [1].

Ефективність відпрацювання нових соціальних відносин у сфері дозвілля залежить від сукупного створення інноваційних культурно-дозвіллевих систем, у межах яких відбувається перевірка їх на

життєдіяльність та легітимність. Утворення названих структур пов'язано з появою нових культурно-дозвіллевих потреб та зорієнтоване на задоволення аналогічних інтересів. Прикладом таких структур можуть бути культурно-спортивні комплекси, центри дозвілля, культурно-освітні комплекси тощо. Час їх існування у соціальному просторі переважно визначається потенційною спроможністю створювати сприятливі умови для задоволення культурно-дозвіллевих інтересів громадян.

ВИСНОВКИ

1. Визначення теоретичних засад соціології вільного часу і дозвілля як спеціальної соціологічної теорії вимагає розробки її категоріально-понятійного апарату, узгодження змісту та обсягу основних категорій та встановлення характеру їх взаємозв'язків.

2. Основним підґрунтям для формування категоріально-понятійного апарату соціології вільного часу і дозвілля є статичні та динамічні характеристики явища дозвілля.

3. Статичні характеристики аналізованого явища фіксують усталені соціально-

культурні зв'язки, кількісні особливості та нормативно-правові засади функціонування дозвілля і визначаються категорією "інститут дозвілля".

4. Динамічні характеристики дозвілля як явища відтворюють перебіг його розвитку в соціальному просторі та часі, розкривають відповідні якісні трансформації й знаходять відображення в категорії "інституалізація дозвілля".

5. Подальше становлення понятійного апарату соціології вільного часу і дозвілля пов'язано із структуруванням статичних та динамічних характеристик дозвілля, їх класифікацією та типологізацією за часовими, видовими та змістовними ознаками.

1. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие - М.: "Логос", 2000.- 432 с.

2. Выживет ли культура в условиях рынка: Сб.ст. амер. авт. по менеджменту некоммер. орг. / Междунар. фонд "Культ. инициатива" и др. - СПб.: Нотабене, 1996.- 93 с.

3. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России.- М.: 2000. - 213 с.

4. Коган Л.Н. Духовный потенциал провинции вчера и сегодня // Социологические исследования. - 1997.- №4. - С. 122-130.

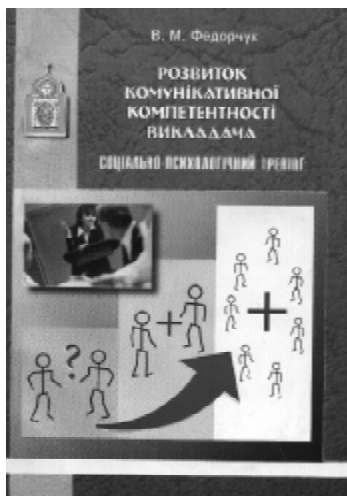
5. Культура в законе: стан та проблеми правового регулювання культури в Україні / За редакцією О.Гриценка. - К.: УЦКД, 1998. - 104 с.

6. Культура досуга / В.М.Пича, И.В.Бестужев-Лада, В.М.Димов и др.- К., 1990. - 240 с.

7. Проблеми розвитку соціологічної теорії. Трансформація соціальних інститутів та інституціональної структури суспільства. - К., 2003.-597 с.

Надійшла до редакції 26.03.2004.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ



Федорчук В.М.

Соціально-психологічний тренінг «Розвиток комунікативної компетентності викладача»: Навч.-метод. посіб. — Кам'янець-Подільський: Абетка, 2003. — 240 с.

Посібник адресований керівникам тренінгових груп, практичним психологам, соціальним і медичним працівникам, педагогам, викладачам, студентам, а також усім тим, хто прагне стати комунікативно компетентною людиною. Він буде корисним і для тих, хто розпочинає, і для тих, хто має досвід роботи з групами.

У посібнику подано орієнтовні етапи соціально-психологічного тренінгу та його програму, яка складається з трьох частин (перша і друга — теоретичні, третя — практичні завдання розвитку комунікативної компетентності викладача і методи її діагностики).

З питань придбання звертайтеся за телефоном у м. Кам'янець-Подільському: (03849) 3-16-22.